

יהדות בין דת ולאום: ציון מקראי בשורשי פולמוס מודרני ד"ר אסף מלאך

שיעור 1: היהדות בימי שיבת ציון: מלאומיות לדת?

מצע פיטסבורג של התנועה הרפורמית, 1885

לא עוד רואים אנו בעצמנו לאום, כי אם עדה דתית, ולפיכך אין אנו מצפים לא לשיבה לארץ ישראל, לחידוש עבודת הקרבנות בידי בני אהרון, ולא לחידוש אי אלה מן החוקים שעניינם המדינה היהודית.

הרמן כהן, דת התבונה ממקורות היהדות, (מוסד ביאליק, 1971), עמ' 286

אולם עד כמה לא היתה חשובה המדינה לגבי העם הזה מתגלה עכשיו בהמשך הקיום של העם ובפריחתו החדשה אחרי חורבן המדינה... בלי המדינה, וגדולה מזו, אחרי חורבן המדינה, הבשיל העם לכלל אחדות פנימית!... ובכלל, לא בשום מציאות מדינית גנוזה שליחותו ההיסטורית של ישראל...

האמנה הפלסטינית, סעיף 20, 1968

הצהרת בלפור, נוסח כתב המנדט ומה שנבע מהם ייחשבו בטלים. הטענות בדבר הקשר ההיסטורי או הרוחני של היהודים לפלסטין, אינן עולות בקנה אחד עם אמיתות ההיסטוריה, או עם מרכיבי המדינה במשמעותם הנכונה. היהדות, כדת שמימית (היינו, של התגלות) אינה לאומיות בעלת מציאות עצמאית, וכמו כן אין היהודים עם אחד, בעל אישיות עצמאית, אלא הם אזרחים במדינות שלהן הם שייכים.

האייטוללה עלי ח'מאנאי, רדיו טהראן, 1994

מה אתם? ממשלה ללא שורשים או מקורות, ממשלה מזוייפת ואומה מזוייפת. הם אספו אנשים רשעים מכל רחבי העולם והקימו משהו הקרוי האומה הישראלית. האם זו אומה? כל היהודים הרעים והרשעים נאספו שם... הזוהי אומה? לאומה כזאת ולממשלה כזאת שנוצרה בצורה כזאת והמכנים עצמם בשם ישראל אין כל דרך פרט לטורור.

עזרא ז

- (1) ואחר הדברים האלה במלכות ארתחשסתא מלך פרס, עזרא בן שריה בן עזריה בן חלקיה...
 (6) הוא עזרא עלה מבבל והוא ספר מהיר בתורת משה אשר נתן ה' אלהי ישראל ויתן לו המלך כיד ה' אלהיו עליו כל בקשתו...
 (11) וזה פרשגן הנשתן אשר נתן המלך ארתחשסתא לעזרא הכהן הספר, ספר דברי מצות ה' וחקיו על ישראל.

תרגום מארמית:

- (12) ארתחשסתא מלך המלכים לעזרא הכהן סופר הדת של אלהי השמים וגומר וכעת.
 (13) ממני הושם צו שכל מתנדב במלכותי מעם ישראל וכהניו והלויים ללכת לירושלים עמך ילך.
 (14) כל עמתי שמלפני המלך ושבעת יועציו נשלח לבקר אל יהודה ולירושלים בדת אלהיה אשר בידה.
 (15) ולהוביל כסף וזהב אשר המלך ויועציו התנדבו לאלהי ישראל אשר בירושלים משכנו...
 (25) ואתה עזרא כחכמת אלהיה אשר בידה מנה שופטים ודינים אשר יהיו דנים את כל העם אשר בעבר הנהר את כל יודעי דת אלהיה ואשר אינו יודע תודיעו.
 (26) וכל אשר לא יהיה עושה דת אלהיה ודת המלך במרץ הדין יהיה נעשה בו אם למות אם לגלות אם לענש כספים ולאסורים.

שיעור 2: ראשית התקופה: סדר עולמי חדש בנבואת חגי

לוח זמנים:

586 – חורבן בית המקדש הראשון, גלות ממלכת יהודה

538 – הצהרת כורש, עליית זרובבל, בניין מזבח

516 – בניין בית המקדש השני (בתקופת דריווש)

458 – עליית עזרא

445 – עליית נחמיה

332 – כיבוש ארץ ישראל ע"י אלכסנדר מוקדון

ירמיהו כב, 24-30

חֵי אֲנִי נְאֻם ה' כִּי אִם יִהְיֶה כְּנִיָּהּ בֶּן יְהוֹיָקִים מֶלֶךְ יְהוּדָה חֹתֶם עַל יָד יְמִינִי כִּי מִשָּׁם אֶתְקַנֶּה. וְנִתְּתִיךָ בְּיַד מְבַקְשֵׁי נַפְשְׁךָ וּבְיַד אֲשֶׁר אֶתָּה יְגֹר מִפְּנֵיהֶם וּבְיַד נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל וּבְיַד הַכַּשְׂדִּים. וְהִטַּלְתִּי אֶתְךָ וְאֶת אִמְךָ אֲשֶׁר יִלְדָתְךָ עַל הָאָרֶץ אַחֲרֵת אֲשֶׁר לֹא יִלְדָתָם שָׁם וְשָׁם תָּמוּתוּ. וְעַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר הֵם מְנַשְׂאִים אֶת נַפְשָׁם לָשׁוּב שָׁם שָׁמָּה לֹא יָשׁוּבוּ. הֶעֱצַב נְבוֹזָה נְפוּץ הָאִישׁ הַזֶּה כְּנִיָּהּ אִם כָּלִי אֵין חֶפֶץ בּוֹ מִדּוֹעַ הוּטְלוֹ הוּא וְזָרְעוֹ וְהִשְׁלָכּוּ עַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ. אֶרֶץ אֶרֶץ אֶרֶץ שְׁמָעִי דָּבַר ה'. כֹּה אָמַר ה' כְּתִבּוּ אֶת הָאִישׁ הַזֶּה עֲרִירִי גֵבֶר לֹא יִצְלַח בְּיָמָיו כִּי לֹא יִצְלַח מְזֻרְעוֹ אִישׁ יָשֵׁב עַל כֶּסֶּא דָּוִד וּמַשֵּׁל עוֹד בִּיהוּדָה.

שיעור 3: המקדש כתחליף לריבונות? בין ספר עזרא לעזרא החיצוני

מלך פרס כשליח ה' לבניין המקדש

עזרא ז, 27

ברוך ה' אלהי אבותינו אשר נתן כזאת בלב המלך לפאר את בית ה' אשר בירושלם

עזרא ד, 3

ויאמר להם זרובבל וישוע ושאר ראשי האבות לישראל לא לכם ולנו לבנות בית לאלהינו. כי אנחנו יחד נבנה לה' אלהי ישראל כאשר צונו המלך כורש מלך פרס.

ישעיהו מה, 13-1

כה אמר ה' למשיחו לכורש אשר החזקתי בימינו לרד לפני גוים ומתני מלכים אפתח. לפתח לפני דלתים ושערים לא יסגרו... למען עבדי יעקב וישראל בחירי. ואקרא לה בשמך אכנה ולא ידעתי... אנכי העירתיהו בצדק וכל דרכיו אישר. הוא יבנה עירי וגלותי ישלח לא במחיר ולא בשחד אמר ה' צבאות.

מזרובבל לעזרא: ממלך לכהן וסופר

עזרא ז, 11-1

ואחר הדברים האלה במלכות ארתחשסתא מלך פרס עזרא בן שריה בן עזריה בן חלקיה. בן שלום בן צדוק בן אחיטוב. בן אמריה בן עזריה בן מריות. בן זרחיה בן עזי בן בקי. בן אבישוע בן פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן הראש. הוא עזרא עלה מבבל והוא ספר מהיר בתורת משה אשר נתן ה' אלהי ישראל ויתן לו המלך כיד ה' אלהיו עליו כל בקשתו. ויעלו מבני ישראל ומן הכהנים והלויים והמשוררים

וְהַשְׁעָרִים וְהַנְּתִינִים אֶל יְרוּשָׁלַם בְּשָׁנָה שֶׁבַע לְאַתְחָשְׁתָּא הַמֶּלֶךְ. וַיָּבֹא יְרוּשָׁלַם בַּחֹדֶשׁ הַחֲמִישִׁי הִיא שָׁנָה הַשְּׁבִיעִית לְמֶלֶךְ. כִּי בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן הוּא יָסַד הַמַּעֲלָה מִבָּבֶל וּבְאַחַד לַחֹדֶשׁ הַחֲמִישִׁי בָּא אֶל יְרוּשָׁלַם כִּיד אֱלֹהָיו הַטּוֹבָה עָלָיו. כִּי עֲזָרָא הָכִין לָבֹב לְדַרְשׁ אֶת תּוֹרַת ה' וְלַעֲשׂוֹת וּלְלַמֵּד בְּיִשְׂרָאֵל חֶק וּמִשְׁפָּט. וְזֶה פֶּרֶשׁ הַנִּשְׁתָּנוֹן אֲשֶׁר נָתַן הַמֶּלֶךְ אֶתְחָשְׁתָּא לְעֲזָרָא הַכֹּהֵן הַסֹּפֵר סֵפֶר דְּבָרֵי מִצְוֹת ה' וְחֻקָּיו עַל יִשְׂרָאֵל. אָמַר רַב אוֹשְׁעִיא כָּל הַמִּמְרָק עֲצָמוּ לַעֲבִירָה חֲבוּרוֹת וּפְצָעִין יוֹצְאִין בּוֹ... וְלֹא עוֹד אֵלָּא שְׁנִדּוֹן בַּהֲדֻרוֹק... אָמַר רַב נַחֲמָן בְּרַי יִצְחָק סִימָן לַעֲבִירָה הַדְּרוֹק

עזרא ככהן גדול בספר עזרא החיצוני

עזרא החיצוני ט, 39-49

ויאמרו לעזרא הכהן הראש והקורא, להביא את ספר תורת משה... ויביא עזרא כהן הראש את התורה לפני כל הקהל... ויאמר התרשתא אל עזרא כהן הראש והסופר וללויים המבינים את העם לכל...

שיעור 4: הריאה פוליטית-לאומית בספר עזרא: הריאה חתרנית?

כתב השטנה (מתורגם)

עזרא ד, 8-24

רחום בעל פקדה ושמישי הסופר כתבו אגרת אחת על ירושלים לארתחששתא המלך פן. זה העתק האגרת אשר שלחו אליו אל ארתחששתא המלך עבדיך איש עבר הנהר וכעת. ידוע יהי למלך שהיהודים אשר עלו מאתך אלינו באו לירושלים הקריה המורדת והרעה בונים והחומות השלימו והיסודות יחזקו. כעת ידוע יהי למלך שאם קריה זו תבנה והחומות ישלמו מתת מנחה ומס לא יתנו ולבסוף מלכים תזיק. כעת כל עמית שמלח ההיכל מלחנו וערות המלך לא יאה לנו לראות על זאת שלחנו והודענו למלך. שיבקר בספר הזכרונות של אבותיך ותמצא בספר הזכרונות ותדע שקריה זו קריה מורדת ומזקת מלכים ומדינות ואלימות עושים בתוכה מימות עולם. על זה קריה זו החרבה. מודיעים אנחנו למלך שאם קריה זו תבנה והחומות ישלמו לעמית זה חלק בעבר הנהר אין לה. את הצו שלח המלך אל רחום בעל פקדה ושמישי הסופר ושאר חבריהם שיושבים בשמרון ושאר עבר הנהר שלום וכעת. האגרת אשר שלחתם אלינו מפרש נקראה לפני. וממני הושם צו ובקרו ומצאו שקריה זו מימות עולם על מלכים מתנשאת ומרד ואלימות נעשה בה. ומלכים חזקים היו על ירושלים ושולטים בכל עבר הנהר ומתת מנחה ומס נתן להם. כעת שימו צו לבטל האנשים האלה וקריה זו לא תבנה עד ממני צו יושם. וזהירים היו מעשות משגה על זה שמא ירבה ההפסד להזקת מלכים. אזי משהעתק האגרת של ארתחששתא המלך נקרא לפני רחום ושמישי הסופר וחבריהם הלכו בבחילות לירושלים אל היהודים ובטלו אותם בזרוע וחיל. אזי בטלה עבודת בית האלהים אשר בירושלים והיתה בטלה עד שנת שתים למלכות דריוש מלך פרס.

בנין החומה

נחמיה ב, 10-20

וישמע סנבלט החרני וטוביה העבד העמני וירע להם רעה גדלה אשר בא אדם לבקש טובה לבני ישראל. ואבוא אל ירושלים ואהי שם ימים שלשה. ואקום לילה אני ואנשים מעט עמי ולא הגדתי לאדם מה אלהי נתן אל לבי לעשות לירושלם ובהמה אין עמי כי אם הבהמה אשר אני רכב בה. ואצאה בשער

הגיא לילה ואל פני עין התנין ואל שער האשפת ואהי שבר בחומת ירושלים אשר הם פרוצים ושעריה אכלו באש. ואעבר אל שער העין ואל ברכת המלך ואין מקום לבהמה לעבר תחת. ואהי עלה בנחל לילה ואהי שבר בחומה ואשוב ואבוא בשער הגיא ואשוב. והסגנים לא ידעו אנה הלכתי ומה אני עשה וליהודים ולכהנים ולחרים ולסגנים וליתר עשה המלאכה עד כן לא הגדתי. ואומר אלהם אתם ראים הרעה אשר אנחנו בה אשר ירושלים חרבה ושעריה נצתו באש. לכו ונבנה את חומת ירושלים ולא נהיה עוד חרפה. ואגיד להם את יד אלהי אשר היא טובה עלי ואף דברי המלך אשר אמר לי ויאמרו נקום ובנינו ויחזקו ידיהם לטובה. וישמע סנבלט החרני וטביה העבד העמוני וגשם הערבי וילעגו לנו ויבזו עלינו ויאמרו מה הדבר הזה אשר אתם עשים העל המלך אתם מרדים. ואשיב אותם דבר ואומר להם אלהי השמים הוא יצליח לנו ואנחנו עבדיו נקום ובנינו ולכם אין חלק וצדקה וזכרון בירושלים.

נחמיה ו, 5-9

וישלח אלי סנבלט כדבר הזה פעם חמישית את נערו ואגרת פתוחה בידו. כתוב בה בגוים נשמע וגשמו אמר אתה ויהודים חשבים למרוד על כן אתה בונה החומה. ואתה הוה להם למלך כדברים האלה. וגם נביאים העמדת לקרא עליה בירושלים לאמר מלך ביהודה ועתה ישמע למלך כדברים האלה ועתה לכה ונועצה יחדו. ואשלחה אליו לאמר לא נהיה כדברים האלה אשר אתה אומר כי מלפך אתה בודאם. כי כלם מיראים אותנו לאמר ירפו ידיהם מן המלאכה ולא תעשה ועתה חזק את ידי.

הנאומים ההיסטוריים

עזרא ט, 7-12

מימי אבותינו אנחנו באשמה גדלה עד היום הזה ובעונותינו נתנו אנחנו מלכינו כהנינו ביד מלכי הארצות בחרב בשבי ובבזה ובבשת פנים היום הזה. ועתה כמעט רגע היתה תחנה מאת ה' אלהינו להשאיר לנו פליטה ולתת לנו יתד במקום קדשו להאיר עינינו אלהינו ולתתנו מחיה מעט בעבדתנו. כי עבדים אנחנו ובעבדתנו לא עזבנו אלהינו ויט עלינו חסד לפני מלכי פרס לתת לנו מחיה לרומם את בית אלהינו ולהעמיד את חרבתינו ולתת לנו גדר ביהודה ובירושלים. ועתה מה נאמר אלהינו אחרי זאת כי עזבנו מצותיה. אשר צוית ביד עבדיך הנביאים לאמר הארץ אשר אתם באים לרשתה ארץ נדה היא בנדת עמי הארצות בתועבותיהם אשר מלאוה מפה אל פה בטמאותם. ועתה בנותיכם אל תתנו לבניהם ובנותיהם אל תשארו לבניהם ולא תדרשו שלמם וטובתם עד עולם למען תחזקו ואכלתם את טוב הארץ והורשתם לבניהם עד עולם.

נחמיה ט, 34-37

וְאֵת מַלְכֵינוּ שָׂרֵינוּ כְּהֹנֵינוּ וְאַבְתֵּינוּ לֹא עָשׂוּ תוֹרָתְךָ וְלֹא הִקְשִׁיבוּ אֶל מִצְוֹתֶיךָ וְלַעֲדוֹתֶיךָ אֲשֶׁר הָעִידָתָ בָּהֶם. וְהֵם בְּמַלְכוּתָם וּבִטּוּבְךָ הָרַב אֲשֶׁר נָתַתָּ לָהֶם וּבָאֶרֶץ הָרַחֲבָה וְהַשְׂמֹנָה אֲשֶׁר נָתַתָּ לַפְּנִיָּהֶם לֹא עָבְדוּךָ וְלֹא שָׁבוּ מִמַּעַלְלֵיהֶם הָרָעִים. הִנֵּה אֲנַחְנוּ הַיּוֹם עֲבָדִים וְהָאֶרֶץ אֲשֶׁר נָתַתָּה לַאֲבֹתֵינוּ לֶאֱכֹל אֶת פְּרִיָּהּ וְאֵת טוֹבָהּ הִנֵּה אֲנַחְנוּ עֲבָדִים עָלֶיךָ. וַתְּבוֹאֲתָה מְרֻבָּה לַמְּלָכִים אֲשֶׁר נָתַתָּה עָלֵינוּ בַּחֲטָאוֹתֵינוּ וְעַל גְּוִיַּתְנוּ מוֹשְׁלִים וּבִבְהֻמָּתְנוּ כְּרָצוֹנָם וּבִצָּרָה גְּדֹלָה אֲנַחְנוּ.

שיעור 5: דברי הימים: הספר הלאומי ביותר במקרא

חז"ל והחכמים הנמשכים אחריהם – נגד המלוכה

דברים רבה ה, ח

דבר אחר: 'ממלך אדם חנף' רבנין אמרי: כיון שעמדו מלכים על ישראל החלו משעבדים בהם, אמר הקב"ה: לא אתם עזבתם אותי ובקשתם לכם מלך? הוי 'אשימה עלי מלך'...

רבנין אמרי: כל מי שנשען בבשר ודם עובר, אף פרוסטמיה שלו עוברת שנא' 'בן אדם שאין לו תשועה', מה כתיב אחרי? 'תצא רוחו ישוב לאדמתו'. אמר הקב"ה: ויודעין שאין בשר ודם כלום, ומניחין כבודי ואומרים שימה לנו מלך. מה אתם מבקשין מלך, חייכם סופכם להרגיש מה עתיד להגיע לכם מתחת מלככם, שנאמר 'כל מלכיהם נפלו ואין קורא בהם אלי'."

דבר אחר: אמר הקב"ה: בעולם הזה בקשתם מלכים ועמדו המלכים והפילו אתכם בחרב – שאול הפילם בהר הגלבוע שנאמר 'וינוסו אנשי ישראל מפני פלשתים ויפילו חללים בהר הגלבוע' (שמואל ב, א), דוד נתן בהם מגפה שנאמר 'ויתן ה' דבר בישראל' (שמואל ב, כד, טו), אחאב עצר עליהן את הגשמים... צדקיהו החריב בית המקדש. כיון שראו מה הגיע מתחת ידי מלכיהם החלו צווחין אין אנו מבקשין מלך, למלכנו הראשון אנו מבקשין, שנאמר: 'כי ה' שופטנו ה' מחוקקנו, ה' מלכנו, הוא יושיענו' (ישעיהו לג, כב). אמר להם הקב"ה: כך אני עושה, מנין שנאמר 'והיה ה' למלך על כל הארץ' (זכריה יד, ט).

מלכות ה' בספר דברי הימים

דברי הימים א כח, ה

וַיִּבְחַר בְּשָׁלְמָה בְּנִי לְשָׁבַת עַל-כֹּסֶא מַלְכוּת ה' עַל יִשְׂרָאֵל...

דברי הימים א כט, כג

וַיָּשֶׁב שְׁלֹמֹה עַל כֹּסֶא ה' לְמֶלֶךְ תַּחַת דָּוִד אָבִיו וַיִּצְלַח...

דברי הימים ב ט, ח

יְהִי ה' אֱלֹהֵיךָ בָּרוּךְ אֲשֶׁר חָפֵץ בְּךָ לְתִתְּנָךְ עַל כִּסְאוֹ לְמֶלֶךְ לֵה' אֱלֹהֶיךָ...

עזרא וכתובת ספרו וספר דברי הימים לפי חז"ל

בבלי, בבא בתרא טו ע"א

עזרא כתב ספרו, ויחס של דברי הימים עד לו.

מסייעא ליה לרב, דאמר רב יהודה אמר רב:

לא עלה עזרא מבבל עד שיחס עצמו ועלה.

ומאן אסקיה נחמיה בן חכליה.